

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

УДК 81. 148. 045

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ ТА ЖЕСТІВ У МОВНІЙ КУЛЬТУРІ НЕЧУЮЧИХ

*Зборовська Н.А.,
науковий співробітник лабораторії жестової мови
Іванюшева Н.В.,
науковий співробітник лабораторії жестової мови
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України*
Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей застосування багатозначних слів та жестів нечуючими з погляду сучасної лінгвістики. Розглянуто та проаналізовано семантизацію багатозначної лексики в мовній культурі нечуючих. Теоретичний матеріал, викладений у статті, ілюструється прикладами багатозначних слів та жестів, якими володіють носії ЖМ.

Ключові слова: багатозначні слова, багатозначні жести, жестова мова, жестова одиниця, лексичне значення, семантика жесту, словесна мова, нечуючі.

Нині гуманістична свідомість людства шукає інші підходи до мовної світової проблеми. Мова скрізь має фундаментальну цінність, як основа самоідентифікації кожної людини і кожного народу. Тож в основу пошуків вирішення мовної проблеми має бути покладений принцип абсолютної самоцінності кожної мови і кожної культури. Лише ті нації, які вчасно усвідомили всю значимість цих глибинних змін і відреагували на нові

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

виклики, мають шанс на успіх. Особливу роль спеціальна освіта має відіграти у відновленні природних прав ЖМ як головного чинника самоідентифікації глухих. Як зазначено в Статуті ВФГ, що ЖМ є природною мовою глухих, а культура глухих розглядається як елемент національної культурної спадщини [8]. Обмеження у використанні ЖМ в умовах слухової депривації є перешкодою для спілкування та створює постійні труднощі у різних аспектах життя глухої людини. Слухопротезні засоби і суто словесне спілкування для глухих та слабочуючих не усувають повністю комунікативні бар'єри у суспільстві і не гарантують їм рівних можливостей розвитку. Мовознавчий аспект дослідження ЖМ у співвідношенні із СМ є актуальним напрямком у вирішенні проблеми існування ЖМ як повноцінної когнітивно-комунікативної знакової системи, її внутрішніх закономірностей у спілкуванні та навчанні нечуючих. Зокрема, вивчення жестів у когнітивно-комунікативному аспекті, спостереження за характером взаємозв'язку окремих значень багатозначних жестових одиниць, які зберігають свою специфіку й одночасно утворюють єдине семантичне ціле, - недосліджена галузь у семантиці ЖМ, тому як зазначає, лінгвіст Ю. Д. Апресян що “саме у мікросвіті можна з найбільшою виразністю спостерігати елементарні механізми мови” [1].

Принцип системного підходу, який передбачає дослідження не окремих слів, а цілих лексико-семантичних мікросистем [10], є основою пізнання мовної системи, що характеризується певною структурою. Найбільш перспективними у цьому напрямку виявилися наукові пошуки, які мають за мету вивчити та проаналізувати окремих семантичних одиниць як фрагментів лексико-семантичної системи ЖМ, зокрема співвідношення багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих.

Методологічну основу аналізу проблеми полісемії у СМ склали наукові праці С. М. Антонової, Ю. Д. Апресяна, В. С. Ващенко, А. Вежбицької, В. В.

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Виноградова, В. Г. Гака, А.Залізник, Ю. Л. Гінзбург, Г. Прісовської, І. С. Смирнової, Т. Я. Фітьо, Р. М. Фрумкіної, Д. Н. Шмельова та ін., з позиції вивчення та аналізу структурної лінгвістики національних ЖМ як природної лінгвістичної системи слугували праці зарубіжних вчених – Г. Л. Зайцевої, Т. В. Давиденко, Л. С. Димскіс, У. Стоку, а на теренах України ХХІ століття – С. В. Кульбіді, де автором ґрунтовно висвітлено мовознавчі особливості УЖМ у фундаментальній праці «Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих» – жест як одиниця жестового мовлення, кінетичні особливості жесту, лексичні й граматичні особливості УЖМ [12].

В українській енциклопедії [14] зазначено, що багатозначність слова – це наявність у одного і того ж слова різних значень відповідно до різних контекстів, коли слово може переосмислюватись. Термін полісемія (від гр. *poly* – багато і *sema* – знак) розглядається як синонім до терміну багатозначності. При полісемії значення лексеми витворюють семантичну єдність, у межах якої розрізняються первинні (основні, прямі) та вторинні (похідні, переносні) значення. У семантичній структурі слова різні значення можуть містити спільний змістовий компонент. Часто їх зв'язок ґрунтується на певних асоціативних смислових ознаках, наприклад, при вживанні лексеми *ніжка* у словосполученні *ніжка дитини* (пряме значення) та *ніжка стільця* (переносне). Як правило, найбільш багатозначними є слова, що здавна існують у мові, що виникають у процесі спілкування. Помічено також, що багатозначність слова залежить від частоти вживання його в мові. У тлумачному словнику української мови [4] подані багатозначні слова, наприклад, до іменників *сонце* – 5 значень, *сила* – 12, *тепло* – 5; до прикметників *добрий* – 9 значень, *палкий* – 6, *старий* – 12; займенників *інший* – 4 значення; дієслів *сказати* – 9 та ін. В українській мові слово *вік* залежно від контексту може означати: *століття*; *період часу*, *життя кого-*

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

небудь; ступінь у розвитку людини й т.п. Якщо значення однакових слів втрачають смисловий зв'язок, то вони стають омонімами, які вже не мають між собою нічого спільного, наприклад, слова *коса* (*знаряддя і волосся*), *місяць* (*планета і час*) тощо. Більшість науковців-лінгвістів [1, 2, 3, 7, 13,14, 16] розглядає полісемію як об'єктивну властивість мови, крім того, як одну з умов її існування та розвитку, як головний семасіологічний закон.

Спілкування між людьми відбувається не окремими словами чи словосполученнями, а реченнями, і конкретне значення кожного слова можна встановити лише через зв'язок його з іншими словами. Багатозначність слів здебільшого не заважають взаєморозумінню між людьми, оскільки слова при мовному спілкуванні завжди виступають у мовленні певного контексту, в словесному оточенні і в конкретній мовленнєвій ситуації.

Відмінності між жестовою і словесною мовою визначає канал, завдяки якому відбувається передавання інформації від мовця до учасника [12]. Зважаючи на важливе значення соціального, мову нечуючих визначаємо як специфічну форму комунікації, на основі візуальної мови, у процесі якої використовуються жестові одиниці, які відповідають морфемі у вербальній мові. Будівельним матеріалом у вербальній мові є слово, а у жестовій – жест. Жест як основна одиниця ЖМ відрізняється такими особливостями – компонентами: конфігурація, локалізація, напрям та характер руху. Американський вчений, У. Стоку зазначив, що істотні відмінності між знаковим і усним мовленням впливали з відмінностей у здатності органів зору та слуху сприймати інформацію. Будь-яка інформація ЖМ кодується рухами рук, тіла, виразом обличчя [19]. У своїй науковій праці [2] А. Вежбицька визначає мову як інструмент для передачі значення. Структура цього інструменту відображає її функцію, і тільки у світлі цієї функції мова може бути зрозумілою належним чином. Досліджувати мову, не звертаючи її

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

значення, це все одно, що вивчати дорожні знаки з точки зору їх фізичних характеристик (яка вага, якою фарбою позначено тощо) або вивчати структуру ока, уникаючи його значення. Тому елементарні концепти можуть бути з'ясовані шляхом аналізу природної мови.

Багатозначну семантику ЖМ слід розглядати в системі всіх її значень, співвідношень і відтінків. Теоретичні засади полісемії ЖМ можуть бути з'ясовані у контексті загальної мови. Питання про лексичне значення слова ускладнюється тим, що більшість слів будь-якої національної мови є багатозначними, тобто кожний звуковий комплекс, що функціонує у мові як слово, здатний служити матеріальною оболонкою не одному, а декільком поняттям, що реалізуються у мові у вигляді слів [3]. Проілюструємо на прикладі слова *кинути* у СМ:

а) *Петро **кинув** списа на 15 метрів.*

Слово *кинула* в СМ означає конкретну механічну дію.

б) *Марія мимоволі **кинула** погляд на юнака.*

В даному випадку словосполучення *кинула погляд* є синонімом до слова *глянула*.

в) *У суперечці лише тітка не **кинула** жодного слова на захист Сашка.*

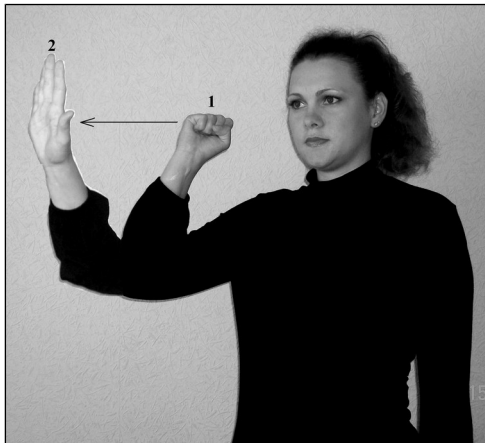
В цьому варіанті – *кинула* означає *казала, промовила*, тобто *тітка не казала жодного слова*.

Приклади засвідчують про те, що слово *кинути* в СМ є багатозначним. Лексичне значення даного слова має однакове звучання та написання, але, в залежності від контексту, воно означає декілька значень. У багатозначних словах прямим значенням є слова із звичайними назвами предмету, властивості, дії, стану, що найчастіше бувають первинними, тобто тими, що вперше стало назвою. У першому реченні слово *кинути* є прямим значенням, що означає кинути з руки, примусити щось полетіти й впасти, а у другому й

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

третьому реченнях – переносне. Відмінність мов існує у формі й структурі, але всі вони кодують певне значення. Якщо взяти до уваги цю лексему для перекладу на ЖМ, то ми спостерігаємо, що жест КИНУТИ відображається по різному, що має відповідне значення від контексту (Див. мал. 1, 2, 3):

Мал. 1. КИНУТИ СПИСА

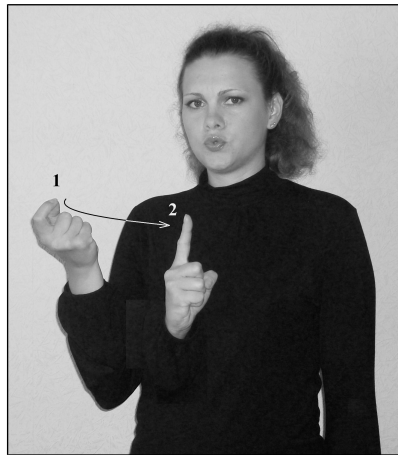
Мал.2. КИНУТИ ПОГЛЯД

Як ми бачимо, що продемонстровані жестові одиниці мають різні компоненти. Специфіка структури жестової одиниці міститься, перш за все, у своєрідному зв'язку між його компонентами: вони втілюються в одному жесті одночасно. Ці компоненти жесту виконуються і сприймаються одночасно, в той ж час, як звуки слова послідовно досягають вуха чуючої людини. Жестова одиниця КИНУТИ СПИСА (Див. мал. 1.) позначає не лише саму дію, але й предмет, з яким ця дія пов'язана, й є прямим значенням. В іншому прикладі, КИНУТИ ПОГЛЯД (Див. мал.2) жестове поняття імітує рух очей – головне, пряме значення. Якщо відокремити поняття СПИС, ПОГЛЯД від жесту КИНУТИ, то семантика жестів буде не зрозумілою. Виходячи з цього, в жесті одночасно можна кодувати значно більше інформації порівняно зі словом усного мовлення. До питання про розмежування значень у словах звертається у своїх відомих «Замітках про значення слова» Е. Курилович [17]. «За нашими думками, - писав він, - важливим є те, що головне – це значення

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

того, що не визначається контекстом, у той ж час як решта (другорядні) значення додають ще і елементи контексту».

а) ЖОДЕН

б) СЛОВО

Мал.3. НЕ КИНУТИ ЖОДНОГО СЛОВА

При об'єднанні жестів у речення вони виконуються послідовно і одночасно (Див. Мал. 3). В останньому випадку ми маємо справу з двома варіантами: в одному два жести виконуються одночасно (Див. Мал.1,2, 3, а), в другому – до частини жесту, який виконувався раніше, приєднується жест (Див. мал.3,а, б).

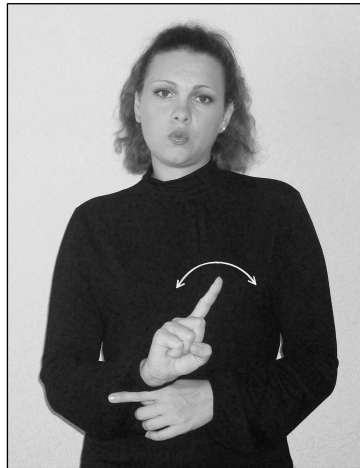
Проблема лексикографічного відображення багатозначної лексики ускладнюється тим, що „в кожній мові внаслідок конкретних особливостей її історичного розвитку складається своєрідна система зовнішніх розходжень, що є неповторною системою мовних значень. У результаті деякі значення, що входять до системи однієї мови, часто виявляються не співвідносними зі значеннями іншої мови” [5].

Виконання багатозначних слів та багатозначних жестів у мові глухих не ідентифікуються. Оскільки це дві різні мовні системи. Кожна лексема викликає у свідомості носія мови сукупність певних знань і досвіду, що тяжіють до певного слова. Тому не завжди значення лексики, що на перший погляд сприймається як аналогічна одиниця мовлення, викликає таку ж

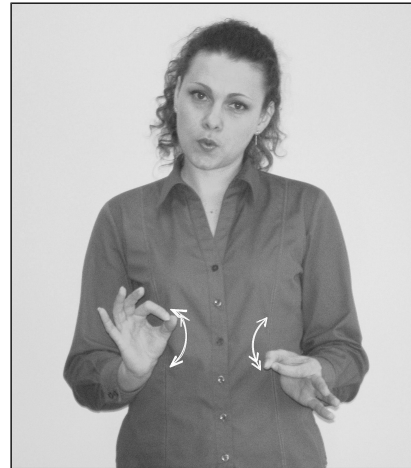

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

реакцію у носія іншої мови [13]. Розуміючи зміст жесту та слова, нечуюча людина використовує відповідні жести в залежності від контексту. Зрозуміло, що використання жесту, аналогічного слову, не може бути схожим, наприклад, для позначення жестів НОРМА, НОРМАЛЬНО:

Мал. 4. НОРМА

Мал.5. НОРМАЛЬНО

В залежності від контексту, у першому випадку ми застосовуємо: *завдання виконано НОРМАЛЬНО* (Див. мал. 5), а в другому – *швачка щодня виконує свою НОРМУ* (Див. мал. 4); *спортсмен виконав завдання НОРМАЛЬНО* (Див. мал. 4).

Продемонструємо приклади речень СМ на відтворення ЖМ багатозначних слів: іменник *вовк*, дієслово *йти*. Наприклад, *Згряя голодних ВОВКІВ довго переслідувала нас*. Поняття *ВОВК* в даному реченні є основним, прямим значенням, що означає предмет – тварину, тому ми виконуємо одноручний жест на конфігурацію , якою на рівні носа здійснюємо рух від себе, демонструємо вовчий ніс (Див. мал.6). Якщо мова йде про рису характеру, внутрішні якості людини, наприклад, *Капітан корабля був справжнім морським ВОВКОМ*, то ні в якому разі ми не можемо виконувати окремо ті компоненти жесту, які конкретно означають тварину як

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

у попередньому висловлюванні. До жесту (Див. Мал. 6) ми обов'язково

одночасно приєднуємо поняття ДОСВІДЧЕНИЙ, де конфігурація

домінантної руки знаходиться на рівні щоки і рухає зверху вниз (Див. мал.8).

Власний досвід роботи на курсах з основ вивчення ЖМ свідчить про те, що велика кількість слухачів помиляються, коли виконують лінійно структуру із

словосполучення МОРСЬКИЙ (конфігурація

зображує стрічки на

потилиці) + ВОВК, що притаманно КЖм, де жест є еквівалентом слова, на нашу думку, це не зовсім відповідає семантиці жесту.

Мал. 6. ВОВК

Мал.7. ДОСВІДЧЕНИЙ

У реченні – *Дивитися ВОВКОМ* – жестова одиниця, яка характеризує ознаку, зображується не сам предмет ВОВК, а саме ознаку СЕРДИТИЙ, де на

рівні грудної клітини із конфігурацією

(Див. мал. 8), а також робимо

відповідний вираз обличчя – міміку, що є невід'ємною складовою, важливим зовнішнім вираженням емоції людини [12]. Аналогічна ситуація і в цьому

реченні – *У дітей, які повернулися з прогулянки, був ВОВЧИЙ апетит*, де ми

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

опосередковано демонструємо дію бурчання живота конфігурацією

без

показу жесту ВОВК (Див. мал. 9).

Мал. 8. ДИВИТИСЯ ВОВКОМ

Мал.9. ВОВЧИЙ АПЕТИТ

Лексичне значення семантичної одиниці ЙТИ, в першу чергу, залежить від додаткової (сполучної) жестової одиниці. Наприклад, 1) у жестовій

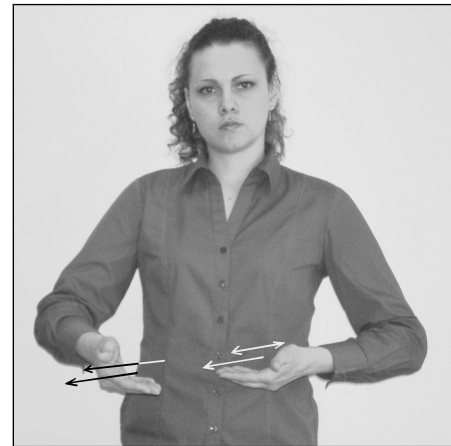
конструкції ЙТИ ПІШКИ: конфігурація відображає характерний рух вказівного та середнього пальців – одноручний жест ХОДИТИ НОГАМИ, тобто переступати ногами (Див. Мал. 10 а), що свідчить про пряме значення поняття.

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

а)

б)

Мал. 10. ЙТИ

Другий жест тої ж семантичної одиниці ЙТИ виконується по іншому –

відбувається зміна конфігурації , виконується дворучний жест, що означає рухатися тривалий час, крокувати. (Див. мал. 10 б). Оскільки, це означає ЙТИ ПІШКИ ТРИВАЛИЙ ЧАС, ЙТИ ПОЛЕМ. В даному випадку ми можемо констатувати про синоніми жестових одиниць, оскільки I варіант (Див. мал.10 а) й II варіант (Див. мал. 10 б) жестів близькі за значенням, що означають рух ногами, але не тотожні, кожне з них має свій смисловий відтінок. Наприклад, ПРОЙТИСЬ (Див. мал. 10 а), але ЛЕГКА ХОДА (мал.10 б).

Слід зауважити, що у процесі спілкування розвивається мислення нечуючої людини, а це, в першу чергу, призводить до збагачення жестового словника. Чим краще володіє нечуючий ЖМ, тим диференційований у нього жест. Цю специфічну закономірність повинні знати й чуючі (педагоги, перекладачі), що дозволить правильно передавати, сприймати, розуміти інформацію нечуючих.

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Мал. 11. ЙТИ НА ДНО

Мал. 12. ЙТИ НА КОМПРОМІС

ЙТИ НА ДНО: дворучний жест, де основна конфігурація (Див. мал. 11)

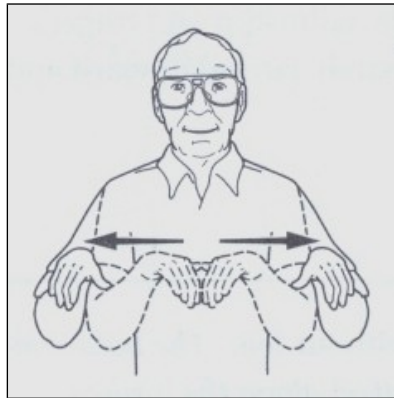
ЙТИ НА КОМПРОМІС: дворучний жест, однакові конфігурації (Див. мал.12), ПОСТУПИТИСЯ.

Семантика жестових одиниць ускладнюється тим, що більшість жестів будь-якої національної мови є багатозначними, тобто основні компоненти, що функціонують у мові, здатні служити матеріальною оболонкою не одному, а декільком поняттям, що реалізуються у мові у вигляді жестів. Вивчаючи словники АЖМ (The Canadian Dictionary of ASL, 2002) та ШЖМ (Svenskt teckenspraks lexicon, 2000), ми стикнулися з особливостями застосування багатозначних жестів в мовній культурі нечуючих за кордоном. Наприклад, в АЖМ жест ДОШКА позначається по різному. Це залежить від того, про який предмет йдеться мова. У першому варіанті представлено плаский кусок дерева невеликої товщини, який отримали шляхом поздовжньої розпилки деревини (Див. мал.13), в іншому – пластина, плита, на якій пишуть або розміщують інформацію (Див. мал.14). Окрім малюнквого позначення та короткого опису жесту, автори жестівника АЖМ надають конкретні

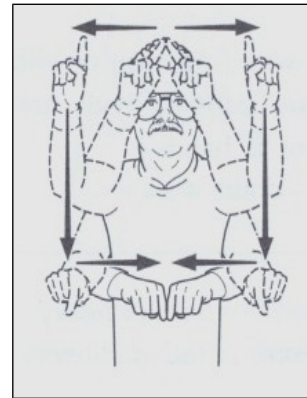

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

приклади речень, в яких може застосовуватися поняття ДОШКА: *Він розпилив ДОШКУ навпіл* (Див. Мал. 13) ; *Розмістити повідомлення НА ДОШЦІ* (Див. Мал. 14).

Мал. 13. ДОШКА (*board*)

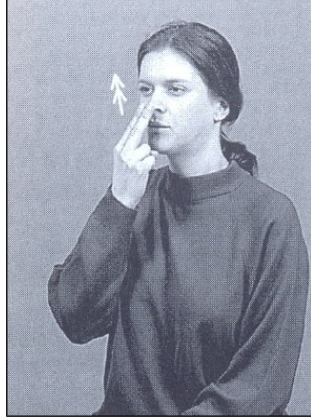
Мал. 14. ДОШКА (*board*)

У словнику ШЖМ ми простежили за тим, що жестові одиниці побудовані не за алфавітним показником слів, а за конфігурацією, що дало нам змогу швидше проаналізувати значення жестів у ШЖМ. На кожну конфігурацію автори жестівника [9] представили найпоширеніші жестові семантичні одиниці ШЖМ й поруч із зображеними жестами дається коротка інформація в якому контексті слід застосовувати цей жест. Наприклад,

одноручний жест : 1) *Собаки мають гострий НЮХ* або *Приємний АРОМАТ.* (Див. мал.15); 2) *Чи ПРАВДА, що ви не зробили це?* (Див. Мал. 16.)

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Мал. 15. ЗАПАХ, АРОМАТ, НЮХ

Мал. 16. ПРАВДА

Результати досліджень деяких національних ЖМ доводять про те, що в кожній національній ЖМ існують багатозначні жести, які мають відповідні закономірності, що притаманно мовній культурі нечуючих певної країни. Напрошується узагальнене визначення, що кожна національна ЖМ – багата лінгвістична система, яка містить широкий набір лексичних й граматичних способів для вираження змісту.

На думку українського вченого Р. Г. Краєвського, одна жестова одиниця часто означає предмет і дію, наприклад РОБОТА і ПРАЦЮВАТИ, позначені одним і тим самим знаком РОБОТА. Але, жести і значення цих слів стає зрозумілим тільки в контексті цілої фрази, а іноді кількох фраз [11]. Оскільки це було обумовлено значним впливом на розвиток нечуючого усного мовлення, існує помилкове визначення, що в ЖМ часто не диференціюються поняття, близькі за показом, наприклад, у висловлюванні, наприклад, *Тато пішов на роботу* семантичне значення жестової одиниці РОБОТА буде відображатися як ПРАЦЯ – одноручний жест (Див. мал.18), що означає предмет. У словосполученні *наукові праці* жест ПРАЦЯ позначається саме конкретним жестом ПРАЦЯ (Див. Мал. 18) або шкільний предмет «Праця», а якщо *Класна робота; Батьки на роботі*, то в даному випадку слід

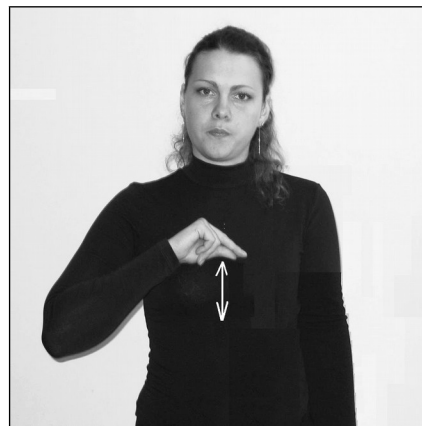

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

застосовувати дворучний жест РОБОТА – дія (Див. мал. 17). Така семантика жесту може застосовуватися у таких висловлюваннях: *Я буду робити домашнє завдання; Що ти робиш?* (Див. Мал. 17), але в реченні *Він цілий день трудився; Він працює (тривалий час)* жестові одиниці ТРУДИТИСЯ, ПРАЦЮВАТИ означають дію, але ніяк не поняття ПРАЦЯ, що означає предмет (Див. Мал. 19).

Мал. 17. РОБОТА

Мал. 18. ПРАЦЯ

Мал. 19. ТРУДИТИСЯ

Отже, ми можемо констатувати, що семантика жестів РОБОТА, ПРАЦЯ жести відображуються зовсім по різному, що є багатозначним.

Кожна національна ЖМ має основні компоненти, з яких будується жест і відповідно цим компонентам має конкретне значення.

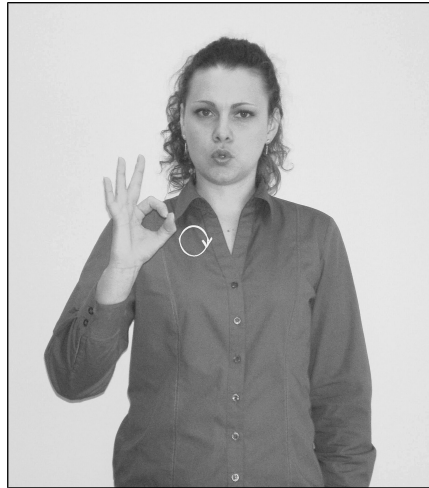

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Продемонструємо варіанти багатозначних простих одноручних жестів в

УЖМ на конфігурацію :

- ГУДЗИК, ДРАЖЕ, КУЛЬКА (у настільному тенісі), НУЛЬ, ПРО (прийменник), жестова конструкція – НАМАЛЮВАТИ КРУЖАЛЬЦЕ;
- НІЧОГО;

Мал. 20. НУЛЬ

Мал. 21. НІЧОГО

У двох вищенаведених жестових одиницях (Див. мал. 20, 21) ми спостерігаємо однакові компоненти, крім одного – просторове положення жесту або іншими словами – локалізація, місце показу жесту [12], що потрібно для вірного кодування. У першому зображується на IV позиції (Див. Мал. 20), а інший - на IIIV (Див. Мал. 21). Слід звернути увагу, що під час розмови між нечуючими суворо не дотримуються особливостями локалізації цих двох жестів, тобто самі нечуючі можуть відобразити жести на одній позиції IV, наприклад, у сидячому положенні можна показати і ГУДЗИК, і НІЧОГО. Головне – знати про що йде мова між співрозмовниками.

Зміна характеру руху при однаковій конфігурації призводить до зміни значення жестової одиниці [12]. В цьому ми можемо переконатися,

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

аналізуючи жести ОЗЕРО та ОБЛАСТЬ; ТЕРМІНОВО й ЧУДОВО, у яких різний за площею характер кругового руху.

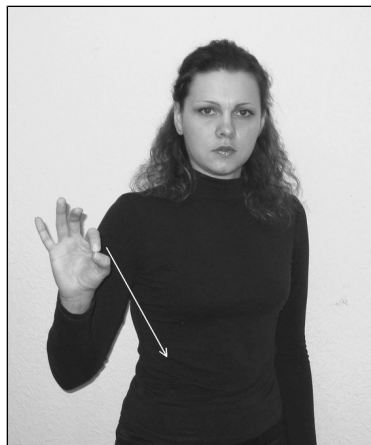

Мал. 22. ОЗЕРО

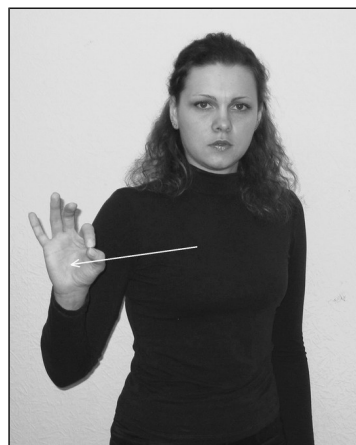

Мал. 23. ОБЛАСТЬ

- ОЗЕРО (Див. Мал. 22), таким ж чином зображується – МОНЕТКА (але не копійка), ЖЕТОН, ТАБЛЕТКА;
- ОБЛАСТЬ (Див. Мал. 23), ОБГОВОРЮВАТИ (варіант – одноручний жест);

Мал. 24. ТЕРМІНОВО

Мал. 25. ЧУДОВО

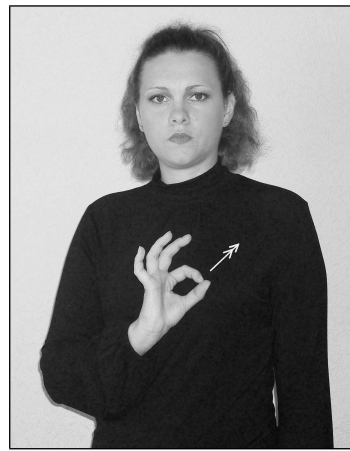

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

- ТЕРМІНОВО (Див. Мал. 24), НЕГАЙНО, НАГАЛЬНО, НЕ ПРОЙШЛО П'ЯТЬ ХВИЛИН, ЯК ПРИЇХАВ ІНШИЙ АВТОБУС (дуже швидко);
- ЧУДОВО (Див. Мал. 25), ТОНКИЙ (лінія), ТРУБА (водопровідна);

Мал. 26. ВИХОВАТЕЛЬ

Мал. 27. ЮРИСТ

- ВИХОВАТЕЛЬ (Див. мал.26), ПРОФСПІЛКА, ПРОФЕСІОНАЛ;
- ЮРИСТ (Див. мал.27);

Варіанти дворучних багатозначних жестів тої ж самої конфігурації :

- ПРАВДА (Див. Мал. 28);
- ЗВИЧАЙНО (Див. Мал. 29);

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

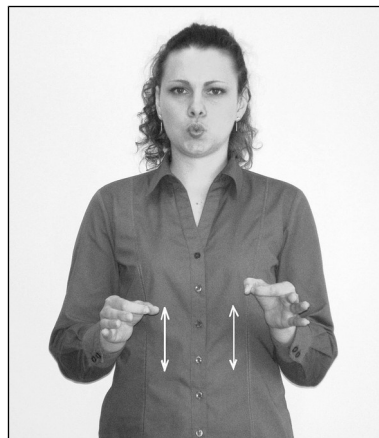

Мал. 28. ПРАВДА

Мал. 29. ЗВИЧАЙНО

- ЖУРІ, СУД (Див. Мал. 30);
- ПРИРОДА (Див. Мал. 31);

Мал. 30. ЖУРІ, СУД

Мал. 31. ПРИРОДА

З вищенаведених прикладів нами було проаналізовано особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Все ж таки життєвий досвід засвідчує, що жестові одиниці мають не одне значення, а декілька значень в залежності від контексту. Багатозначними жестами ми називаємо жести, які містять, майже, всі однакові компоненти: конфігурацію, локалізацію та якість руху. Як і у СМ, де одиниця слова фіксується з усіма його значеннями, а в кожному конкретному – воно має одне із своїх значень, так і в ЖМ існує відповідна закономірність.

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Виникнення у жестової одиниці нового значення завжди залишається складним і цікавим питанням. Словниковий склад мови не є чимось незмінним. Дійсно, семантична історія жестів у багатьох випадках достатньо чітко відображає зміни в умовах життя суспільства. На процес розширення значення жестової одиниці впливає і суб'єкт номінації, і реальна дійсність, і соціальна зумовленість функціонування певної лексеми. Багатозначним жестам властива семантична незамкненість, і потенційні можливості появи нового значення у них безмежні. У структурі цих жестових одиниць відбуваються семантичні зсуви, і носії мови тонко відчують ці зміни, засвоюють їх, активізуючи у мовленні. Цього не можна сказати про тих, хто тільки засвоює ЖМ, реальна картина семантичної структури жесту яких дуже сильно відрізняється від мовної компетенції носіїв мови. Це є причиною різного підходу до подання багатства лексичного складу ЖМ.

Багатозначність жестів в УЖМ ми спостерігаємо і на фразеологізмах. У контексті ЯЗИК БЕЗ КІСТОК (Див. мал. 31.) та ЯЗИК ДО КИЄВА ДОВЕДЕ (Див. Мал. 32) – однакова конфігурація , зображується в одному просторі, але різний характер руху.

Мал. 31. ЯЗИК БЕЗ КІСТОК

Мал. 32. ЯЗИК ДО КИЄВА ДОВЕДЕ

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Особливості застосування нечуючими лексичного значення слова

однаково у ЖМ, наприклад, використовується одна й та конфігурація в одній позиції, але відмінність – одноручний і дворучний: ЯК ДВІ КРАПЛІ ВОДИ (Див. Мал. 34) – МИ ОДНАКОВО (Див. Мал. 33)

Мал. 33. МИ ОДНАКОВО

Мал. 34 ЯК ДВІ КРАПЛІ ВОДИ

А якщо МЕНІ ОДНАКОВО, то зовсім по іншому зображується

семантика жесту: конфігурація , позиція, характер руху (Див. мал.35)

Мал. 35.МЕНІ ОДНАКОВО

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Як зазначає мовознавець Г. Прісовська [13], що кожна лексема викликає у свідомості носія мови сукупність певних знань і досвіду, що тяжіють до певного слова. Тому не завжди значення лексеми, що на перший погляд сприймається як аналогічна одиниця мовлення, викликає таку ж реакцію у носія іншої мови. При переході з однієї мови на іншу можна досконало засвоїти вимову чужої мови, повністю опанувати її лексику, але важко, майже неможливо відійти цілком від звичних семантичних зв'язків і асоціацій.

Виникає думка, чи можуть бути жести омонімами як у СМ, де слова мають однакове звучання, але зовсім різні значення. У вербальній мові не існує звуків, тому й семантика жестів відбувається за відповідними її лінгвістичними нормами. В українській мові омоніми утворюються внаслідок випадкового збігу звучання слів (*пара води* і *пара коней*) і внаслідок певного розходження значень багатозначного слова, коли зв'язки між значеннями вже втрачені [4]. Прикладом цього може бути дієслово *топити* в словосполученні *топити в печі* і дієслово *топити* в словосполученні *топити молоко*. В основі значень обох слів лежить значення *робити щось теплим*, але зв'язок між цими словами загалом не відчувається мовцями. І лише фахівці-мовознавці можуть встановити ймовірний зв'язок між цими дієсловами і дієсловом *топити* в значенні *примушувати тонути*. Наведені приклади свідчать, що чіткої межі в СМ між багатозначним словом і омонімами не існує, і тут можливі численні перехідні й спірні випадки. У мові нечуючих омонімами вважаються поняття, які складаються з однакових компонентів (конфігурація,

локалізація, рух), наприклад, жестові одиниці на конфігурацію : ВІЧНО, ЗАВЖДИ, НАСТУПНИЙ, СПАДЩИНА, ПОКОЛІННЯ: (Див. мал.):

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

Мал. ПОКОЛІННЯ

Даний жест виконується двома руками у конфігурації і виконує перед собою почерговий рух по колу вказівними пальцями, в основі цього лежить значення безкінечності, перехід. Омоніми в жестовому мовленні, як і багатозначні слова, виступають звичайно в такому контексті, який не залишає сумнівів щодо їх значення. Тому наявність омонімів у ЖМ здебільшого не викликає труднощів при спілкуванні з нечуючими.

Отже, ми переконуємося в тому, що УЖМ є специфічною, багатозначною мовною системою, яка включає широкий набір засобів для вираження змісту та відношень між ними. Багатозначність жестів здебільшого не заважає взаєморозумінню між нечуючими людьми, оскільки жести при мовному спілкуванні завжди виступають у мовленні в певному контексті, в мовному оточенні і в конкретній мовленнєвій ситуації. У педагогічній лінгвістиці значенням жестових одиниць ми вважаємо інформацію, яку необхідно знати, щоб правильно розуміти й завстосовувати їх. А семантизуючи жест, ми прагнули досягти того, щоб слухачі курсів знали ці жести. Знати жести означає не тільки розуміти і який позамовний факт воно називає, але й як вони співвідносяться з іншими жестами й

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

словами, що означають той самий, подібний або суміжний факт, а також його сполучуваність. Відомо, що у процесі мовної комунікації люди користуються засобами мови – її словником й граматиною – для побудови висловлювань, які були б зрозумілі адресатові. Однак знання лише словника та граматики недостатньо для того, щоб спілкування ЖМ з нечуючою особою було успішним: необхідно знати специфіку, лексичні особливості ЖМ, умови застосування тих або інших мовних одиниць та їхніх сполучень. Інакше кажучи, крім властиво граматики, необхідно володіти, так би мовити, «ситуативною граматиною», яка пропонує використати мову не лише у відповідності зі змістом лексичних одиниць і правилами їхнього сполучення, але залежно від характеру відносин між мовцем й адресатом, від мети спілкування й від інших факторів, знання яких у сукупності із властиво мовними знаннями становить мовну компетенцію носія мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Идеи и методы структурной лингвистики. Ю. Д. Апресян. – М.: Просвещение, 1966. – 280 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описания языков / пер. С англ. А. Д. Шмелева; под. ред. Т. В. Булыгиной. – М.: «Языки русской литературы», 1999. – 780с.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. – 1953. – №2. – С. 3–43.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. – 720с.
5. Гак В. Г. К типологии и методике семантических исследований (на материалах лексики французского языка). Л.: Наука, ЛО, 1979. – 232 с.
6. Зайцева Г.Л. Жестовая речь. Дактилология: М.: ВЛАДОС, 2000. С.31 – 37.
7. Зализняк А. Феномен многозначности и способы его описания // Вопросы языкознания. - №2. – 2004. – С.20 – 45.
8. Зборовська Н.А. Особливості жестового мовлення у нечуючої людини. Жестова мова й сучасність: зб.наук.праць. Вип. 3. К.:Пед. Думка, 2008. – С.114 – 123.
9. Жестівники: The Canadian Dictionary of ASL, 2002; Svenskt teckenspraks lexikon, 2000.

Зборовська Н.А., Іванюшева Н.В. (201). особливості застосування багатозначних слів та жестів у мовній культурі нечуючих. Наталія Зборовська. Наталія Іванюшева. Жестова мова сучасність : зб. наук. праць. Вип. 5. К., 2010. С. 176 — 196. Режим доступу http://usllab.ucoz.ua/index/zhestova_mova_j_suchasnist_zbirnik_naukovikh_prac_vip_5/0-57

10. Кочерган М.П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття / Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. Вип. 5. – К.: КДЛУ, 2001. – С. 3 – 8.
11. Краєвський Р.Г. Мова жестів глухих. Рудольф Краєвський. К.: Рад.школа, 1954. – 219с.
12. Кульбіда С.В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих: монографія. С.В.Кульбіда. К.: ТОВ «Поліпром», 2010. С.235 – 348.
13. Прісовська Г. Багатозначність в аспекті викладання української мови як іноземної. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів: Кафедра укр. прикладного мовознавства, 2007. С. 189–194.
14. Смирнова І.С. К вопросу о многозначности слова: [сб.статей]. Исследования по лексикологии и словообразованию. Красноярск, 1970. – С. 161–166.
15. Українська радянська енциклопедія / ред. М. Бажан; 2-е видання. — К.: Просвещение, 1974 – 1985.
16. Фрумкина Р.М. Язык и когнитивная деятельность: [сб.статей] / АН СССР Институт языкознания. М.: «Наука», 1989. – 142 с.
17. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Д.Н.Шмелев. – М.: «Наука», 1973. – С.211 – 259.
18. Bierwisch M. Formal and lexical semantics // Proc. Of the XIII International Congress of Linguists, August 29 – September 4. – Tokyo, 1983.
19. Stokoe W.C. Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf. Studies in linguistics 21: Occasional papers 8, 1960. 94pp.

Аннотація

Данная статья посвящена исследованию особенностей использования неслышащими многозначных слов и жестов с лингвистической точки зрения. Рассмотрено и проанализовано семантизацию многозначной лексики в языковой культуре неслышащих. Теоретический материал, изложенный в статье, сопровождается иллюстративными примерами многозначных слов и жестов, которыми пользуются носители жестового языка.

Ключевые слова: жестовый язык, лексическое значение, многозначные жесты, многозначные слова, неслышащие, семантика жеста, словесный язык.